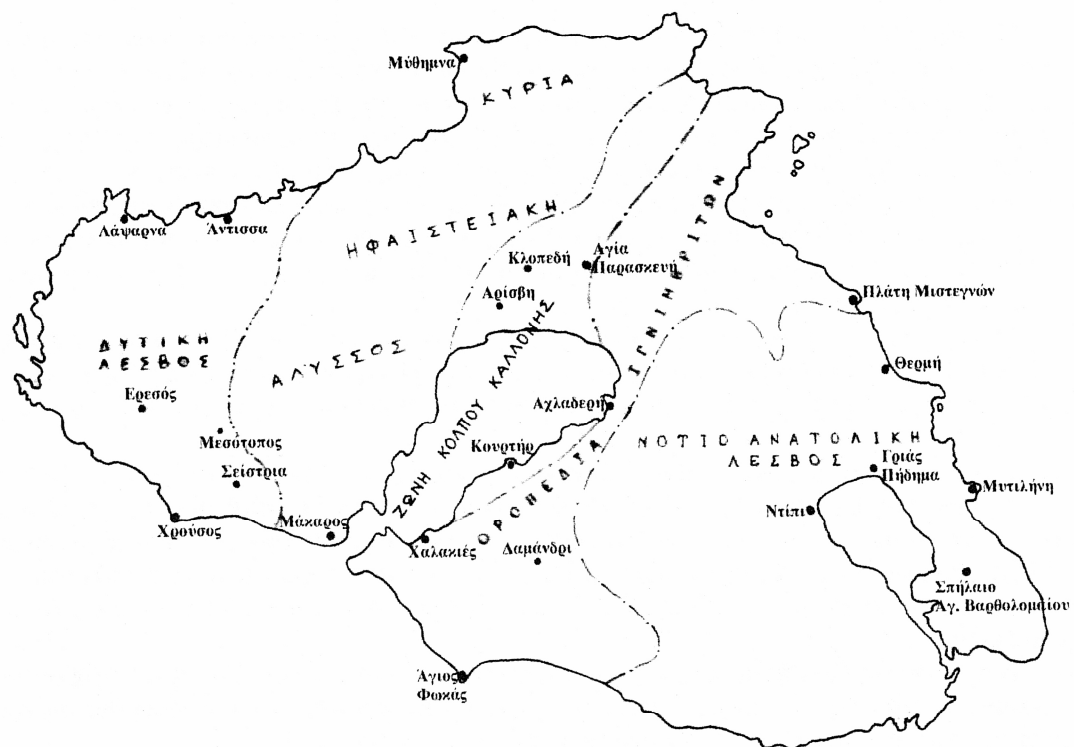

Ο προϊστορικός οικισμός της Θερμής στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού

Εικ. 1. Θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στη Λέσβο.

Τριάντος Σπύρος

Τμήμα Ιστορίας κ' Αρχαιολογίας

Πτυχίο Α'

A.M 6229

Η Λέσβος, το τρίτο μεγαλύτερο σε έκταση, νησί του Αιγαίου Πελάγους με εμβαδόν 1680 τ.μ βρίσκεται στη είσοδο του Αδρυμηττηνού ή Ιδαίου κόλπου. Η γεωγραφική σύνδεση που υπάρχει με τα απέναντι μικρασιατικά παράλια δημιούργησε και μια εκ των πραγμάτων ιστορική σύνδεση. Κατακερματισμένο από ρέματα και μικρούς ποταμούς το ορεινό ανάγλυφο του νησιού προσφέρει ευφορία και δίνει επάρκεια στην γεωργική καλλιέργεια. Έχει σχήμα ακανόνιστου τριγώνου όπου στα νότια σχηματίζονται δυο μεγάλοι κόλποι, της Γέρας και της Καλλονής. Γεωμορφολογικά το νησί χωρίζεται σε πέντε ζώνες¹ :

Α)Νοτιοανατολική Λέσβος (υψηλότερο ανάγλυφο, ιδιαίτερα εύφορες πεδινές και λοφώδεις εκτάσεις, προϊστορικοί οικισμοί Θερμής, Μυτιλήνης)

Β)Οροπέδια των ιγνιμβριτών (προϊστορικός οικισμός Χαλακιών Πολιχνίτου)

Γ)Ζώνη του κόλπου της Καλλονής (η μεγαλύτερη γεωργικά αξιοποιήσιμη πεδιάδα του νησιού, προϊστορικές θέσεις το Κουρτήρι – ίσως ο σημαντικότερος οικισμός του νησιού²- και η Αρίσβη.

Δ)Κύρια ηφαιστειακή ζώνη (βαθιές κοιλάδες ποταμών ανάμεσα σε μεγάλους όγκους βουνών

Ε)Δυτική Λέσβος (πυροκλαστικά πετρώματα, υψηλό χέρσο ανάγλυφο, Λάψαρνα και Άντισσα)

Η ΘΕΡΜΗ

Ο προϊστορικός οικισμός της Θερμής εντοπίστηκε και ανασκάφτηκε από την Winifred Lamb την περίοδο 1929-1933, ενώ τα αποτελέσματα των ερευνών δημοσιεύτηκαν το 1936. Την περίοδο 2004-2008 στα πλαίσια ανάδειξης του χώρου του οικισμού πραγματοποιήθηκε συμπληρωματική ανασκαφή από την Κ' ΕΠΚΑ, υπό την έφορο Φιλανιώτου Όλγα.

Ο προϊστορικός οικισμός της Θερμής βρίσκεται στην ανατολική ακτή της Λέσβου 12 χλμ μακριά από την απέναντι ακτή της Μικράς Ασίας. Η επαφή αυτή

---

¹ Γεροντάκου, Αυγερινού 451

² Spencer 1995, 24. Γεροντάκου, Αυγερινού 1997, 454

θα την καθιστούσε το σημαντικότερο λιμάνι του νησιού (λιμάνι το οποίο δεν αποκαλύφθηκε λόγω της θαλάσσιας διάβρωσης που έχει υποστεί το παράκτιο μέτωπο του οικισμού). Η πεδιάδα της Θερμής είναι από τις πλέον εύφορες περιοχές του νησιού. Σε έναν χαμηλό λόφο, ανάμεσα σε δύο χειμάρρους, ιδρύθηκε γύρω στο 3000 π.Χ. και ήκμασε στη μεγαλύτερη διάρκεια της τρίτης χιλιετίας π.Χ. Ο οικισμός διακρίνεται σε 5 οικοδομικές φάσεις, δύο από τις οποίες έχουν δύο υποφάσεις (III A-III B, IV A-IV B) και αποτελεί τον πληρέστερα ερευνημένο οικισμό της ΠΕΧ στο ΒΑ Αιγαίο μαζί με αυτόν της Πολιόχνης.

ΘΕΡΜΗ Ι

Σε αυτή την οικοδομική φάση ο οικισμός αναπτύσσεται κατά το περίκεντρο πολεοδομικό σύστημα. Δηλαδή γύρω από την κεντρική κτιριακή ομάδα αναπτύσσονται κτίρια ακτινωτά παρατεταγμένα. Το σύστημα αυτό δεν πρέπει να θεωρηθεί ως κλειστό σχήμα, οριοθετούμενο από κάποιου είδους περίβολο.³ Οι οικίες οργανώνονται σε τέσσερα μικρότερα οικοδομικά σύνολα που διασταυρώνονται με δρόμους που ξεκινούν και αυτοί ακτινωτά από την κεντρική περικεντρική οδική αρτηρία (πλάτους 2-3 μ.)⁴. Την τυπική κτιριακή μονάδα αποτελεί το ορθογώνιο στενόμακρο κτίσμα, χωρισμένο σε κυρίως θάλαμο και κλειστό προθάλαμο, κατασκευασμένο από ηφαιστειακό λίθο (στις επόμενες φάσεις προκρίνεται ως οικοδομικό υλικό ο τοπικός σχιστόλιθος). Η στέγη επίπεδη, καλαμωτή μάλλον καθώς δεν έχει βρεθεί κάποια βάση πεσσού για να στηρίζει μια ξύλινη δύριχτη στέγη. Οι οικιστικές αυτές μονάδες είναι όμοιες ως προς το σχήμα και το μέγεθος γεγονός που φανερώνει ένα προσχεδιασμό και ένα είδος κεντρικής οργάνωσης και χωροθέτησης. Την εξαίρεση αποτελεί το κτίριο Α1 στο κέντρο του οικισμού που ξεχωρίζει λόγω της επιμελημένης κατασκευής⁵, του ανοιχτού προθάλαμου στην κεντρική πλατεία και της κεντρικής εστίας. Σε όλον τον οικισμό συναντάμε εστίες, εντός των κτιρίων αλλά όχι σε κεντρική θέση και εκτός των κτιρίων, λίθινες πλατφόρμες για αποθήκευση σιτηρών και λάκκους στήριξης πιθαριών, 77 στο

---

³ Γεωργάκη 2003, 127. Κουκά 1997, 470.

⁴ Κουκά 1997, 470

⁵ Lamb 1936, 15

σύνολο, για αποθηκευτική και τροφοπαρασκευαστική χρήση⁶. Σε αυτήν τη φάση μπορούμε να τοποθετήσουμε και το άνοιγμα τριών πηγαδιών στο χώρο που ορίζεται από την κύρια περίκεντρη οδό (κύρια πηγή ύδρευσης ήταν το πηγάδι στην περιοχή Δ⁷ στην κεντρική πλατεία του οικισμού μπροστά από το κτίριο Α1).

Ερμηνεία των χρήσεων γης, των οικοδομημάτων και των κατασκευών μας δίνουν τα κινητά ευρήματα. Έτσι μπορούμε να διακρίνουμε αρκετές παραγωγικές δραστηριότητες να λαμβάνουν μέρος όπως: νηματουργία και υφαντική, κατεργασία δέρματος, ξυλουργική και ναυπηγική, οστεουργία, λιθοτεχνία, μεταλλοτεχνία. Για τα κινητά ευρήματα και ιδιαίτερα για την κεραμική από όλες τις φάσεις του οικισμού θα μιλήσουμε στο τέλος.

ΘΕΡΜΗ ΙΙ

Στην δεύτερη αυτή οικοδομική φάση γίνεται ανοικοδόμηση όλων των κτιρίων της πρώτης φάσης, μάλλον από τις ίδιες οικογένειες. Διατηρείται το περικεντρικό οικοδομικό σύστημα και η σχέση στεγασμένων και ακάλυπτων χώρων παραμένει ίδια, γεγονός που δείχνει ότι ο οικισμός δεν επεκτάθηκε. Οι τοίχοι των σπιτιών της περιφέρειας του οικισμού αποτελούσαν συγχρόνως και το όριο του προς την ενδοχώρα σχηματίζοντας ένα είδος περιβόλου. Σε αυτό ακριβώς το σημείο διαμορφώνεται μια πύλη εισόδου που ενισχύεται με δύο ελαφρώς τραπεζιόσχημους πυργίσκους οι οποίοι δεν εξέχουν από τα όρια του οικισμού. Άλλο στοιχείο που διαφοροποιεί αυτή τη φάση είναι η ύπαρξη και μονόχωρων οικοδομημάτων στους τομείς Α και Β. Το κτήριο Α1 αποτελεί ακόμα τον πυρήνα του οικισμού αλλά αποκτά πλέον κανονικό προθάλαμο.

Απουσιάζουν οι λάκκοι στήριξης πιθαριών πράγμα που δηλώνει περιορισμό αποθήκευσης στον πρωτογενή χώρο. Όμως ξεχωρίζουν μερικές καινούργιες κατασκευές, όπως οι κυκλικές πλατφόρμες εντός και εκτός των οικιών και οι θολωτοί φούρνοι σε δύο παραλλαγές, τον πιθόφουρνο και τον κυψελωτό⁸.

---

⁶ Lamb 1936, 10, 92. Κουκά 1997, 471

⁷ Lamb 1936, 12,13

⁸ Ντούμας 2004, 91

ΘΕΡΜΗ ΙΙΑ – ΙΙΙΒ

Η μετάβαση από την Θερμή ΙΙ στην ΙΙΙΑ υπήρξε σταδιακή και το ακτινωτό πολεοδομικό σύστημα διατηρήθηκε. Μια σημαντική προσθήκη είναι η ανοικοδόμηση ενός περιβόλου πάχους 1-2 μ που περιτρέχει την κεντρική συνοικία και ενισχύεται από 4 πύργους⁹. Η ερμηνεία της κατασκευής αυτής παραμένει προβληματική¹⁰. Το πηγάδι στην κεντρική πλατεία του οικισμού πλέον καταργείται. Μπορούμε να διαπιστώσουμε βέβαια μια πυκνότερη δόμηση στην περιφέρεια του οικισμού, έξω από το «τείχος», καθώς η είσοδος στα ΝΔ καταργείται, ενώ η ύπαρξη ενός πλακοστρωμένου τμήματος δρόμου στα Ν αρκετά μακριά από τα υπόλοιπα οικοδομικά κατάλοιπα μαρτυρεί μια επέκταση του οικισμού προς την ενδοχώρα¹¹. Αυτή η αλλαγή σηματοδοτεί την μείωση του τριτογενούς τομέα και των αποθηκευτικών χώρων και την εισαγωγή των επιχρισμένων λάκκων-βόθρων που θα γίνουν πλέον τυπικοί στην Θερμή ΙV όπως θα δούμε πιο κάτω.

Σε αυτή την φάση εμφανίζονται τα πρώτα πήλινα ειδώλια και επίσης έχουμε τους μοναδικούς ανθρώπινους σκελετούς ενήλικων ατόμων από τα κτήρια του οικισμού – σημάδι κάποιας ελάσσοнос καταστροφής. (Να σημειωθεί ότι το νεκροταφείο του οικισμού δεν έχει βρεθεί και οι μόνες ταφές που έχουμε είναι βρεφών εντός των οικιών.

ΘΕΡΜΗ ΙVΑ

Σε αυτή την φάση σημειώνεται η πρώτη μεγάλη αλλαγή στην πολεοδομική διάταξη του οικισμού και το ακτινωτό πολεοδομικό σύστημα αντικαθίσταται από το ορθογωνικό σύστημα. Οι λόγοι αντικατάστασης μπορούμε να υποθέσουμε ότι είναι η πληθυσμιακή αύξηση -άρα η ανάγκη για εξασφάλιση περισσότερων κατοικιών- και η σταθερή πολιτική οργάνωση. Οι οικίες διαφοροποιούνται μόνο ως προς την εσωτερική διαρρύθμιση: ο πρόδομος και σπανιότερα το κυρίως δωμάτιο υποδιαιρούνταν σε μικρότερους χώρους. Ο

---

⁹ Lamb 1936, 24-25, fig 9

¹⁰ Γεωργιάκη 2003, 129

¹¹ Lamb 1936, 28. ουκά 1997,478

προσανατολισμός των κτιρίων παραμένει ο ίδιος καθώς αυτά ακολουθούν τον προσανατολισμό των δρόμων μεταξύ των πλουτοπαραγωγικών περιοχών: το λιμάνι και η πεδινή ενδοχώρα. Τώρα πρέπει να υποθέσουμε ότι γίνεται και η μετατροπή του οικισμού από ανοικτό και ανοχύρωτο σε κλειστό οχυρωμένο¹².

Οι λάκκοι – βόθροι είναι πλέον κοινή πρακτική. Οι βόθροι αυτοί λαξευμένοι στο δάπεδο και επιχρισμένοι με κυανό πηλοκοκκίαμα. Η χρήση τους όσο και η πολιτιστική τους προέλευση δέχεται πολλές ερμηνείες¹³: αποθηκευτικοί χώροι, αποστραγγιστικοί λάκκοι, βοηθητικές εστίες για θέρμανση, λάκκοι απόρριψης. Η εμφάνιση των βόθρων ως αποθηκευτικών μέσων ερμηνεύθηκε ως σημάδι δύσκολων καιρών¹⁴ (μιας κάποιας πολεμικής ετοιμότητας ίσως που εξηγείται από την ανάγκη ασφαλούς και μόνιμης αποθήκευσης μεγάλης ποσότητας προϊόντων). Βέβαια οι λάκκοι στατιστικά εντοπίζονται σε μεγάλο ποσοστό σε οικίες έξω από το τειχισμένο τμήμα του οικισμού, στοιχείο που αντικρούει την παραπάνω υπόθεση. Όπως και το γεγονός ότι οι αποθηκευτικοί πίθοι που αντικαταστάθηκαν από τους λάκκους-βόθρους έδιναν μια ευελιξία μετακίνησης σε περίπτωση ανάγκης. Η ερμηνεία από την άλλη μεριά ότι ο λάκκος-βόθρος προέρχεται ως πολιτιστικό δάνειο από την Ανατολή δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή καθώς η γενικευμένη χρήση τους σε οικισμούς της Ανατολίας (Troia IId, Dermircihuyuk) είναι μεταγενέστερη.

ΘΕΡΜΗ IVB

Η σταδιακή ανάπτυξη του οικισμού στην φάση IVB γίνεται με την επέκταση και την αφομοίωση του ορθογωνικού συστήματος. Πλέον διακρίνονται καθαρά 4 πολεοδομικά τετράγωνα, με περίπου 20-22 οικίες το κάθε τετράγωνο παρατεταγμένες παράλληλα και αντιθετικά, κάτι που δείχνει πυκνότερη δόμηση. Η πόλη είναι πλέον τειχισμένη, με το σωζόμενο κομμάτι του τείχους να είναι ορατό στη ΝΔ πλευρά. Από το τείχος και από 3 εισόδους χαράσσονται ισάριθμοι δρόμοι με κατεύθυνση ΝΔ-ΒΔ με κυρίαρχο τον κεντρικό δρόμο Κ να

---

¹² Γεωργιάκη 2003, 131. Lamb 1936, 32

¹³ Κουκά 1997, 478. Ντούμας 2004, 91

¹⁴ Κουκά 1997, 478. Korfmann 1983, 236

ξεχωρίζει¹⁵. Είναι η πρώτη φορά, στην Πρώιμη εποχή του Χαλκού, στον χώρο του Αιγαίου και της Δ Μικράς Ασίας όπου εμφανίζεται το συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό σχέδιο. Οι σύγχρονοι οικισμοί της Ηπειρωτικής Ελλάδας εμφανίζουν μια προσθετική διάταξη¹⁶ ενώ παράλληλα απαντούν σε χαλκολιθικούς οικισμούς των Ν Βαλκανίων. Βέβαια πρέπει να τονίσουμε ότι το πολεοδομικό αυτό σύστημα περισσότερο δυσκόλεψε την επικοινωνία μεταξύ των οικιών παρά την διευκόλυνε κι αυτό λόγω της ελλιπούς οριζόντιας χωροθέτησης δευτερευόντων δρόμων.

Όσον αφορά τα αρχιτεκτονικά στοιχεία και τα αποθηκευτικά μέσα, οι λάκκοι – βόθροι αντικαθίστανται από χτιστές πήλινες λεκάνες οι οποίες βρίσκονται κατά κύριο λόγο στο πίσω μέρος των οικιών.

ΘΕΡΜΗ V

Ο οικισμός V απλώς αποτελεί την φυσική εξέλιξη του μοντέλου που παρουσιάστηκε στην ακριβώς προηγούμενη οικοδομική φάση¹⁷. Είναι και η πληρέστερα ερευνημένη φάση (5.500 τ.μ.). Τώρα η οργάνωση του οικισμού μας δείχνει 5 ανισομεγέθη οικοδομικά τετράγωνα. Η επικοινωνία μεταξύ τους έχει βελτιωθεί αισθητά μέσω της κεντρικής οριζόντιας αρτηρίας με κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ. Γύρω από αυτό τον κεντρικό δρόμο συγκεντρώνονται όλες οι σημαντικές λειτουργίες του οικισμού : η κεντρική πλατεία, τα δύο μεγαρόσχημα οικοδομήματα Λ2, Λ3 και το μεγαλύτερο κτίσμα που έχει κατασκευαστεί ποτέ στην Θερμή το Θ1 (διαστάσεων 25.5μ.χ5.5μ). Σημαντικότερο στοιχείο της φάσης αυτής η οικοδόμηση του ισχυρού τείχους στραμμένο Ν στην ενδοχώρα με κατεύθυνση ΝΔ-ΒΑ (παράλληλο με τον κεντρικό οδικό άξονα). Το κεντρικό τείχος ενωνόταν με εγκάρσιους τοίχους, σχηματίζοντας ένα προτείχισμα παρόμοιο με εκείνο της Κόκκινης φάσης της Πολιόχνης της Λήμνου. Με δύο πύλες, μία στα δυτικά και μία στα νότια επέτρεπε την είσοδο στην πόλη. Η ύπαρξη αυτού του ισχυρού και περίπλοκου

---

¹⁵ Lamb 1936, 34. Γεωργάκη 2003, 133

¹⁶ Κόνσολα 2004, 77

¹⁷ Γεωργάκη 2003, 134. Κουκά 1997, 490,. Κόνσολα 1984, 5

αμυντικού συστήματος δείχνει το οικονομικό επίπεδο στο οποίο είχε κατορθώσει να φτάσει η κοινότητα της Θερμής.

Στο τέλος όσον αφορά τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του οικισμού πρέπει να πούμε κάποια πράγματα όσον αφορά το τέλος της κατοίκησης του εύρωστου αυτού οικονομικά οικισμού. Δεν έχουμε σημάδια καταστροφής οπότε μπορούμε να συμπεράνουμε την οικιοθελή εγκατάλειψή του από τους κατοίκους του. Άποψη που ισχυροποιείται και από την έλλειψη πολλών πολύτιμων κινητών ευρημάτων στον ορίζοντα χρήσης της φάσης V. Αυτή την εξέλιξη μπορούμε να την χρονολογήσουμε κοντά στο 2500 π.Χ στον ορίζοντα της Τροίας II καθώς η εισαγωγή του κεραμικού τροχού που γίνεται στην Τροία IIb δεν μπορεί να εντοπιστεί στην Θερμή.

ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Η κεραμική παραγωγή που εντοπίζεται στην Θερμή σε μια γενική προσέγγιση είναι: αποκλειστικά χειροποίητη, κατασκευασμένη από καλής ποιότητας και τοπικής προέλευσης πηλό, στιλβωμένη. Πιο ειδικά η Lamb διαχώρισε και χρονολόγησε την κεραμική σε τρεις τύπους: A, B, C¹⁸.

Κατηγορία A: Περιλαμβάνει την κεραμική παραγωγή των οικισμών I-II. Τα αγγεία της κατηγορίας αυτής δεν έχουν καλή όπτηση και η απόχρωση των επιφανειών τους είναι μελανή και ερυθρή. Το σχηματολόγιο είναι τυπικό της εποχής του και το συναντάμε σχεδόν στις περισσότερες θέσεις του Αιγαίου: φιάλες, πρόχοι, πυξίδες, χύτρες της χονδροειδούς κατηγορίας. Η διακόσμηση είναι εγχάρακτη: οριζόντιες και τεθλασμένες γραμμές, τρίγωνα, ψαροκόκαλο ενώ οι εγχάραξεις συνήθως είναι περασμένες με ένα επίθετο λευκό χρώμα.

Κατηγορία B: Συναντάται στις φάσεις III-Iva. Μελανά αγγεία με καστανέρυθρες αποχρώσεις και ερυθρά με κιτρινωπές αποχρώσεις, με καλή όπτηση και στιλβωση. Τα σχήματα παραμένουν ίδια ενώ εισάγεται η φιάλη με κερατοειδή σωληνωτή λαβή. Από την διακόσμηση λείπει πλέον το ψαροκόκαλο, οι

---

¹⁸ Lamb 1936, 73-85

εγχαράξεις είναι λιγότερες ενώ το λευκό επίθετο χρώμα στις αυλακώσεις παραμένει ως χαρακτηριστικό στοιχείο.

Κατηγορία C: Κεραμική των τελευταίων φάσεων IVa-V. Η εισαγωγή της κεραμικής αποτελεί τομή και διαχωρισμό μεταξύ των φάσεων IVa-IVb. Είναι κατά κύριο λόγο καστανή και στιλπνή. Καινούρια σχήματα είναι η τριποδική φιάλη, το μόνωτο κύπελλο με πόδι (pedestal cup), αρύταινες και ο πτερυγωτός αμφορέας. Η διακόσμηση περιορίζεται σε εγχάρακτες, οργανωμένες σε συστάδες, γραμμές.

Μετάλλινα Αντικείμενα

Ο οικισμός της Θερμής λόγω της θέσης του και κατ' επέκταση τις πολιτισμικές επιρροές και τις εμπορικές συναλλαγές με την απέναντι Μικρασιατική Ακτή, έγινε ένα πλούσιο κέντρο. Εξελίχθηκε έτσι σε ένα κέντρο μεταλλοτεχνίας όπως μας δείχνουν τα μετάλλινα αντικείμενα που βρέθηκαν καθώς και από εργαλεία για την κατεργασία του χαλκού. Η τεχνογνωσία που οι κάτοικοι της Θερμής κατείχαν ήδη από την φάση I μπόρεσε να γίνει κατανοητή από τις χημικές μελέτες γύρω από την χρήση των κραμάτων στα μεταλλικά αντικείμενα που εντοπίστηκαν¹⁹. Χαρακτηριστικό δείγμα της περιόδου αυτής αποτελεί μια περόνη με περιεκτικότητα 13.04% σε κασσίτερο, ανάλογο δείγμα δεν έχει βρεθεί ούτε την Τροία ούτε την Πολιόχνη. Ένα ωραιότατο δείγμα χάλκινης περόνης με πτηνόμορφη κεφαλή ανήκει στη φάση αυτή. Ο τομέας E μας δίνει στοιχεία μεταλλουργικής δραστηριότητας από τα εργαλεία που βρέθηκαν (σφυριά)

Στη φάση IIIB σημαντικά ευρήματα είναι δύο μετάλλιοι δίσκοι και δύο πελέκεις²⁰. Βασικοί τύποι ευρημάτων μέχρι και αυτή τη φάση είναι οι περόνες στις οποίες συναντάμε αξιοθαύμαστη ποικιλία. Στη φάση IVB εντοπίζεται θησαυρός εργαλείων που περιλαμβάνει δύο πελέκεις, ένα εγχειρίδιο, μια αιχμή λόγχης, μια περόνη και ένα περίαπτο. Ειδικά η αιχμή λόγχης που εμφανίζεται

---

¹⁹ Stos-Gale 1992

²⁰ Lamb 1936, 173

για πρώτη φορά, μαζί βέβαια με την κεραμική τύπου C, δείχνει εντατικοποίηση των εμπορικών σχέσεων της Θερμής²¹(το εγχειρίδιο μπορεί να συνδεθεί με αντίστοιχα από την Τροία από τους θησαυρούς A και S ενώ η αιχμή της λόγχης πάλι με Τρωικά παράλληλα αλλά και με μία αντίστοιχη από την Αμοργό²²).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο εντοπισμός, η ανασκαφή και η δημοσίευση της στην δεκαετία του 1940 και η περαιτέρω έρευνα έτσι όπως εξελίχθηκε μέχρι και τα πρώτα χρόνια του 21^{ου} αι. της Θερμής υπήρξε σημαντική στη συμβολή της για την κατανόηση του πολιτισμού που αναπτύχθηκε στο χώρο του ΒΑ Αιγαίου κατά την Πρώιμη εποχή του Χαλκού. Το γεγονός ότι μπορούμε να διακρίνουμε αρκετά καθαρά τις οικοδομικές φάσεις και έναν οργανωμένο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό προσθέτει στην προσπάθεια μας να κατανοήσουμε τις συνιστώσες εκείνες που οδήγησαν στην πρώιμη αστικοποίηση στον γεωγραφικό αυτό χώρο (μαζί με τους οικισμούς της Πολιόχνης και της Τροίας). Τέλος το πλήθος των κινητών ευρημάτων τόσο της κεραμικής όσο και της μεταλλοτεχνίας, οστεουργίας κτλ. μας ορίζουν το πλαίσιο της καθημερινής ζωής, των αναγκών, της οικονομικής ζωής, της τεχνολογίας και των εξωτερικών σχέσεων των κατοίκων του οικισμού.

---

²¹ Κουκά 1997, 487

²² Lamb 1936, 170,171

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γεωργάκη Ε. 2003, «Το οδικό δίκτυο της Θερμής και της Πολιόχνης κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού», στο Βλαχόπουλος Α. Μπίρταχα Κ (επιμ.), *Αργοναύτης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Χρήστο Γ. Ντούμα από τους μαθητές του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών*, Αθήνα, σελ. 126-158

Γεροντάκου Ε., Αυγερινού Π. 1997, «Παρατηρήσεις για την οικιστική δομή της Λέσβου και της Λήμνου στην πρώιμη εποχή του Χαλκού σε σχέση με την γεωμορφολογία», *Η Πολιόχνη και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο Βόρειο Αιγαίο, Διεθνές Συνέδριο Αθήνα 22-25 Απριλίου 1996*, υπό Ντούμα Χ. La Rosa V., Αθήνα, σελ. 450-466

Κόνσολα Ντ., 1984, «Η πολεοδομική μορφή των προϊστορικών οικισμών του αιγαϊακού χώρου», στο Μολφέτα-Φωτιάδη Ζ. (επιμ.), *Τιμητικός τόμος εις μνήμη Ιερώνυμου Πίντου*, Αθήνα, σελ. 3-24

Κόνσολα Ντ., 2004, Η πρώιμη αστικοποίηση στην ηπειρωτική Ελλάδα, στο Λαγόπουλος Αλ. (επιμ.), *Η ιστορία της Ελληνικής πόλης*, Αθήνα, σελ. 75-82

Korfmann M., 1983, *Demircihuyuk. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978., Bd. I Architektur, Stratigraphie und Befunde*, Mainz-am Reihn

Κουκά Ου., 1997, Οργάνωση και χρήση του χώρου στη Θερμή Λέσβου κατά την πρώιμη εποχή του Χαλκού, *Η Πολιόχνη και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο Βόρειο Αιγαίο, Διεθνές Συνέδριο Αθήνα 22-25 Απριλίου 1996*, υπό Ντούμα Χ. La Rosa V., Αθήνα, σελ. 467-497

Lamb W., 1936, *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge

Ντούμας Χρ., 2004, Ο πρώιμος εξαστισμός στα νησιά του Αιγαίου, στο Λαγόπουλος Αλ. (επιμ.), *Η ιστορία της Ελληνικής πόλης*, Αθήνα, σελ. 83-100

Spencer N. 1995, *A gazetteer of the archaeological sites in Lesbos*, Bar inter. Ser. 623, Oxford

Stos-Gale Z., 1992, The origin of Metal objects from the Early Bronze Age site of Thermi on the island of Lesbos, *OxfJA* 11, p. 155-177